

УДК 737.1(437.1:911.3)

Сергій Кулешов

доктор історичних наук, професор
завідувач відділу документознавства,
Український науково-дослідний
інститут
архівної справи та документознавства
(Київ, Україна)

Serhii Kuleshov

Doctor of Historical Sciences hab.,
Professor, Head of the Department
of Records Management, Ukrainian
Research Institute
of Archival Affairs and Records
Management
(Kyiv, Ukraine)

e-mail: posena@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1950-9651

РІДКІСНИЙ ЧЕСЬКИЙ ДЕНАРІЙ ПОЧАТКУ XII СТОЛІТТЯ, ЗНАЙДЕНИЙ НА КИЇВЩИНІ

A RARE CZECH DENARIUM OF THE BEGINNING OF THE 12TH CENTURY FOUND IN THE KYIV REGION

Анотація. Ця розвідка продовжує спроби автора висвітлити питання обігу у Стародавній Русі денаріїв різних європейських країн. **Мета статті** – атрибуція, знайденого на Київщині європейського денарія, формулювання припущень щодо семантики його зображень та написів на ньому, а також гіпотези щодо його обігу. **Методологія дослідження.** Застосовано методи історизму, узагальнення, об'єктивності, історико-типологічний, порівняльного аналізу. **Наукова новизна.** Знайдений денарій, який первісно було визначено як угорський, атрибутовано як чеський князя Боривоя II, причому наголошено на його унікальності в частині зображення на реверсі у вигляді трьох хрестів. Рідкісність цього артефакту може пояснюватись тим, що цей вид був останнім у карбуванні князя і він не отримав достатнього поширення в Чехії та Моравії, де, ймовірно, його було карбовано в останній рік третього періоду правління Боривоя. Втеча Боривоя зі значною частиною цих денаріїв до Угорщини надалі могла зумовити копіювання його реверсу угорськими монетаріями. **Висновки.** Автор сподівається у віднайденні такого денарія в каталогах чи письмових фіксаціях археологічних досліджень, що дасть можливість ймовірної його атрибуції та підтвердження або

спростування його гіпотез. А нині ця монета залишається унікальною. Взагалі, підсумовуючи, варто констатувати, що знахідка чеського денарія підтверджує нашу гіпотезу щодо наявності європейських монет на початку XII століття у грошовому обігові в Київській Русі.

Ключові слова: знахідка, Україна, денарій, Боривой II, Чехія, Угорщина.

Abstract. *This investigation continues the author's attempts to clarify the issue of the circulation of denarii of various European countries in Ancient Rus. **The purpose of the article** is the attribution of the European denarius found in the Kyiv region and the formulation of assumptions regarding the semantics of the images and inscriptions on it, as well as hypotheses regarding its circulation. **Research methodology.** The methods of historicism, generalization, objectivity, historical-typological, comparative analysis are applied. **Scientific novelty.** The found denarius, which was originally identified as Hungarian, was attributed to the Czech prince Borivoj II, and its uniqueness was emphasized in the part of the image on the reverse in the form of three crosses. The rarity of this artifact can be explained by the fact that this type was the last to be minted by the prince and it was not widely distributed in Bohemia and Moravia, where it was probably minted in the last year of the third reign of Borivoi. We assume that our coin was minted in a certain territory of Moravia, which Boryva came to own (he was once a Moravian prince). His son Spitignev inherited part of this principality and, together with Ota II, minted his coins there in 1123–1125. The escape of Borivoi with a significant part of these denarii to Hungary could later lead to the copying of his reverse by Hungarian coins. **Conclusions.** In this way, the denarius found in the Kyiv region is, in our opinion, a unique artifact minted in the last year of the third reign of the Czech prince Borivo II, hypothetically in Moravia. This issue became the object of imitation of the image of the reverse with three crosses for the Hungarian coins of Stephen II.*

The author hopes to find such a denarius in the catalogs or written records of archaeological research, which will provide the possibility of its probable attribution and confirmation or refutation of his hypotheses. For now, this coin remains unique. In general, in the end, we must state that the find of the Czech denarius confirms our

hypothesis regarding the presence of European coins in the monetary circulation of Kyivan Rus at the beginning of the 12th century.

Key words: *find, Ukraine, denarius, Boryvoy II, Czech, Hungary.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературні джерела щодо знахідок чеських денаріїв на території України малочисельні. Щодо радянського періоду, то потрібно зазначити про фундаментальну монографію В. Потіна «Давня Русь і європейські держави у X–XII століттях», де обліковано знахідки чеських денаріїв на території УРСР, зокрема у Хотині, Людвищі (*село в Шумському районі Тернопільської області*), Денисах (*село у Бориспільському районі Київської області*). Всі знахідки датовані XI ст. Серед останніх праць потрібно відзначити працю А. Міхельсона та О. Тростяньського «Європейські денарії на Русі у X–XII століттях. Частина I. Південна і південно-західна Русь», у якій автори узагальнили матеріал знахідок чеських денаріїв на підставі обговорення на форумі «Віоліті» 13 скарбів та 64-х поодиноких знахідок європейських денаріїв в Україні (починаючи з 2015 р.). Усього зареєстровано 38 одиниць чеських денаріїв, і всі вони XI століття.

Основний текст. Навесні 2023 р. у Бориспільському районі Київської області було знайдено срібний денарій (рис. 1 а).

Рис.1

Його вага 0,43 г, діаметр – 1,8 см. Стан збереженості посередній. На одному боці зображено вершника, на голові якого шолом, і який тримає щит овальної форми (характерний для XII–XIII ст.). У його правій руці – якийсь предмет, через погану збереженість ідентифікувати який немає можливості. Збереглися літери: ...D...V...O...V...B. На іншому боці – три круглі дуги навколо середньої точки з хрестом на зовнішній стороні кожної дуги. Збереглася частина напису V...E N...Z

L A ...S T ... Монета мала отвір на дванадцятю годину і використовувалася як складова намиста. Після очищення монети від бруду зображення стали більш рельєфними, але відпав невеликий фрагмент, де був отвір (рис. 2).

Рис.2

Первісно знахідку було визначено як угорський денарій часів короля Стефана (Іштвана) II (1116–1131 рр. правління), зважаючи на подібність її одного боку з трьома хрестами (рис. 3).

Рис.3

Однак, коли ми звернулися за консультацією до відомого колекціонера середньовічних угорських монет з питанням щодо належності нашої монети до угорських, то відповідь його була негативною: «Це аж ніяк не може бути угорська монета. Починаючи від Кальмана Книжника, Угорщина карбувала 2 типи денаріїв: епіграфічні, великі, повноважні (діаметр співпадає, але вага повинна бути близько 1 г), – для зовнішньої торгівлі та анепіграфічні, менші, легші, нижчої проби, а то й зовсім мідні, призначені для внутрішнього обігу. Наведений приклад (див. *рис. 2 – С. К.*) призначався саме для внутрішнього обігу, тому ми вважаємо, що ця монета просто слугувала зразком для угорських монетаріїв. До того ж, угорські монети

цього періоду набагато грубіші (навіть при Беллі IV зображені на монеті вершники примітивніші). Цю монету треба шукати західніше (Німеччина або Нідерланди)».

Подальші пошуки дали позитивні результати. У чеському каталозі середньовічних чеських і моравських монет ми знайшли монету номіналом південарія з подібним вершником¹ (рис. 4).

Рис.4

Як з'ясувалося, вона належить чеському князю Боривою II (1100–1107, 1109–1110, 1118–1120 рр. правління). У цього князя багато видів денаріїв із вершником, але тільки одна монета з таким типом щита. В німецькому аукціонному каталозі² ми знайшли і такий денарій (рис. 5).

Рис.5

¹ Smerda, 1996: № 170 b.

² Kunker Auktion 130, # 3738.

Проте монети з трьома хрестами на іншому боці відсутні у цих каталогах, та й написи не співставні із зображеннями на нашій монеті. Так, у каталогах напис на боці з вершником WENCESLAUS (Святий Вацлав), то інший бік уособлює бюст князя з написом BORIVVOI (DUX). І так на переважній більшості монет із вершником. На нашій монеті напис на боці з вершником: ...D...V...O...V..., має читатися як BORIVVOI DUX, а на зворотному боці: V...E N...Z L A...S T – WENCESLAUS + (тобто, літера Т у написі – це залишки зображення хреста). Зображення Св. Вацлава в обладунках та зі зброєю (наприклад, зі списом) характерно майже для всіх видів монет Боривоя II та його попередника Бретислава II.

Однак є вид монет князя Боривоя II, де написи такі ж, як і на нашій монеті, тобто на боці вершника BORIVVOI DUX, а на зворотному боці, де зображено бюст із прапором, – WENCESLAUS. Денарій було карбовано у 1118–1120 рр., тобто протягом трьох останніх років князювання Боривоя (рис. 6).

Рис.6

Цю монету дослідник Остравського університету Петр Шимік наводить як приклад застосування вершника із соколом на монетах Боривоя і натякає на зв'язок цього мотиву із зображенням на слов'янському амулеті IX століття з Великої Моравії³. І хоча думка про моравське походження денарія чітко не висловлена, однак ця репліка заслуговує на увагу.

Варто зауважити, що зміна написів на монетах Боривоя могла бути пов'язана із прагненням князя підвищити свою репутацію, замінивши ім'я святого на своє біля зображення, що асоціювалося зі Св. Вацлавом. Причому, карбувалася наша

³ Smerda, 1996: 78.

монета на певній території Моравії, якою став володіти Боривой (він уже був колись моравським князем), і його син Спітігнєв успадкував частину цього князівства та разом з Ота II карбує у 1123–1125 рр. там свої монети⁴. Адже Моравія, як зазначають автори праці з історії західних і південних слов'ян, перетворилася на джерело всіляких інтриг, особливо багато їх було у першій чверті XII століття⁵. Саме у цей час було карбовано наш денарій, і наявність на ньому зображення князя в обладунках могла бути пов'язана з участю Боривоя протягом 1118–1119 рр. у поході австрійських військ до Угорщини. На зворотному боці денарія з іменем Св. Вацлава – нове і досить незвичне зображення для тих часів і для чеського карбування, зокрема зображення трьох хрестів. Аналогів цього денарія нами не знайдено, а угорські денарії з такими символами, ймовірно, карбувалися пізніше, і наша монета могла бути джерелом запозичення, як вище відзначив наш експерт, для угорських монетаріїв. Причому шлях потрапляння цих денаріїв із Моравії міг пролягати через Словаччину, яка межує з Моравією. Використання трьох хрестів як християнського символу може уособлювати Трійцю. Саме в такому контексті його застосовували лицарі-тамплієри.

У 1120 р. Боривой був скинутий з княжого трону, і ми припускаємо, що цей денарій був останнім у карбуванні князя. Він прихопив ці монети і втік до Угорщини. Саме це може пояснити відсутність таких монет у чеських каталогах а також їх обмежена кількість в обігу та надалі – в археологічних знахідках. Угорський король Стефан II, зважаючи на складні відносини з Чехією (у 1116 р. чехи завдали нищівної поразки угорцям, і це сталося після кількох місяців його коронування, а з чехами він замирився лише у 1126 р.), прийняв Боривоя, як і інших біженців із Чехії⁶.

Висновки. Знайдений у Київській області денарій нині є, на нашу думку, унікальним артефактом, карбованим в останній рік третього періоду князювання чеським князем Боривоєм II, гіпотетично в Моравії. Цей випуск став об'єктом для

⁴ Ibid. 116; ##459–462.

⁵ Istoriiia, 2003:135.

⁶ Prazhskiy, 1962: 227–228.

наслідування зображення реверса з трьома хрестами для угорських монет Стефана II.

Автор сподівається, що читачі статті допоможуть у віднайденні такого денарія в каталогах чи письмових фіксаціях археологічних досліджень. А нині ця монета є унікальною. Взагалі, підсумовуючи, варто констатувати, що знахідка чеського денарія підтверджує нашу гіпотезу щодо наявності на початку XII століття європейських монет у грошовому обігові в Київській Русі.

References

- Fritz Rudolf Kunker** Auktion 130 Am 09. Oktober. 2007 in Osnabruk, № 3738.
- Istoriia zakhidnykh ta pivdennykh slovian (z davnikh chasiv do XX st.)** (2003) Kurs lektsii: navch. Posibnyk / V. Ia. Yarovyi, P. M. Rudakov, V. P. Shumylo ta in. Vyd. 2-he. K., Lybid. 603 s.
- Kozma Prazhskiy** (1962) Cheshskaia khronyka. M.: Yzdatelstvo AN SSSR. 296 s.
- Krejčík, T.** (1990) Denáry moravských údělných knížat 11–12 století. Masarykova univerzita v Brně. Filozofická fakulta. Kandidátská dizertační práce (nepublikovaný rukopis). 223 s.
- Mihel'son, A. R. & Trost'janskij O. V.** (2019) Evropejskie denarii na Rusi v X–XII vekah. Juzhnaja i jugo-zapadnaja Rus'. [European denarii in Russia in the X–XII centuries. South and southwest Rus']. Vol. 1. [in Russian].
- Potin, V. M.** (1968) Drevnjaja Rus' i evropejskie gosudarstva a X–XIII vv.: istoriko-numizmaticheskij ocherk. [Ancient Russia and European states in the X–XIII centuries: a historical-numismatic essay]. [in Russian].
- Šmerda, J.** (1996) Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počátku XIII století. Brno. 151 s.